

Z HISTORIE FARMACIE

Fridrich Jakub Fuker a jeho univerzálna preventívna tinktúra

Friedrich Jakub Fuker and his universal preventive tincture

František Šimon

Došlo 7. februára 2023 / 26. apríla 2023

Súhrn

Košický lekár Fridrich Jakub Fuker (1749 – 1805) je autorom prác s lekárskou tematikou, ale aj prác zo spoločenského života. Okrem lekárskej praxe vlastnil aj lekárňu a s tým súvisí jeho krátky spis o univerzálnej preventívnej tinktúre. Autor tvrdí, že neexistuje univerzálny liek, ale zato je možné pripraviť univerzálny preventívny prostriedok, ktorý sa hodí pre každého, pre každý vek a pohlavie. Fuker avizoval, že pripraví takú tinktúru a tá bude k dispozícii v jeho lekárni spolu s informáciou o používaní. Jej zloženie však neprezradil, pretože vraj každý lekár znalý vecí príde na to sám. Univerzálnou tinktúrou opustil Fuker racionálnu medicínu, možno trpel involučnou depresiou, alebo jednal ako obchodník.

Kľúčové slová: farmácia v 18. storočí • univerzálny preventívny prostriedok • Fridrich Jakub Fuker

Summary

Fridrich Jakub Fuker (1749–1805), a physician from Košice, is the author of works on medical topics, as well as works on social life. In addition to his medical practice, he also owned a pharmacy, and his short work on a universal preventive tincture is related to this. The author argues that there is no universal medicine, but it is possible to prepare a universal preventive preparation suitable for everyone, every age and sex. Fuker has announced that he will prepare such a tincture, available in his pharmacy, along with information on its use. However, he did not divulge its composition, as supposedly, any physician knowledgeable in the matter would figure it out on his own. With the universal tincture, Fuker abandoned rational medicine, perhaps suffering from involutional depression or acting as a salesman.

Key words: pharmacy in the 18th century • universal preventive • Fridrich Jakub Fuker

Úvod

Termín a pojem *tinctura* súvisí s dejinami alchýmie, ktorá sa snažila neušľachtilé, menejcenné, „nezdravé“ kovy meniť na ušľachtilé, „zdravé“ kovy. Alchymisti hľadali prostriedok na transmutáciu kovov a mohol to byť *lapis philosophorum*, kameň mudrcov, elixír alebo tinktúra. Pri jej pôsobení na kovy dochádzalo k zmene farby a s tým súvisí pôvod termínu *tinctura*, ten pochádza totiž z latinského slovesa *tingere* – maľovať. Analogicky s tým sa predpokladalo, že tinktúra môže byť aj univerzálnym prostriedkom na liečenie chorôb. Tinktúra ako výťažok liečivých rastlín sa rozšírila v medicíne pod vplyvom Paracelsa a od 17. storočia tvorila súčasť lekárenskej ponuky. Keď niektoré stredoveké formy liečiv stratili v 19. storočí na význame, iné, medzi nimi aj tinktúra, sa používali často až do 20. storočia¹⁾.

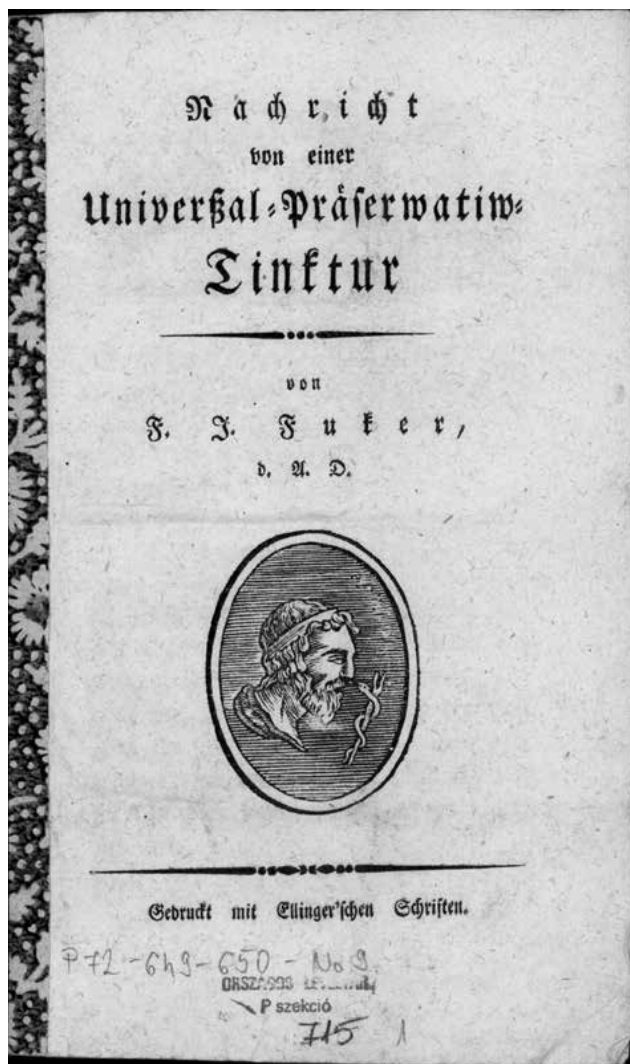
Život a diela F. J. Fukera

Košický rodák Friedrich Jakub Fuker (1749 – 1805) sa narodil do rodiny lekárnik Eliasa Fukera. Študoval najprv na kolégiu v Sárospataku, kde v rokoch 1650 – 1654 pôsobil aj J. A. Komenský. Medicínu začal Fridrich Jakub Fuker študovať vo Viedni, ale v roku 1772 prestúpil na novozaloženú lekársku fakultu v Trnave. V roku 1773 ukončil štúdium a vrátil do Košíc, kde pôsobil ako súkromný lekár.

Jeho bohaté literárne dielo tvoria jednak medicínske spisy a jednak spisy a časopisecké príspevky s rôznou tematikou, ekonómia, topografia, vzdelávanie, náboženstvo, ktoré napísal ako typický osvietený učenec^{2–3)}. V dizertačnej práci *Generalia medicinae*, Všeobecná medicína⁴⁾ začína históriou a metódami medicíny, pokračuje jednotlivými odbornými – anatómiou, fyziológiou, patológiou – a končí farmáciou a „praxou“. Najvýznamnejším dielom Fukera je spis *De salubritate et morbis Hungariae* (O zdraví a chorobách Uhorska)⁵⁾. Hlavnou myšlienkou diela je odmietnutie všeobecne rozšíreného názoru o nezdoravom prostredí v Uhorsku. Fuker odmieta pomenovanie *morbus Hungaricus* (uhorská choroba), pretože ide podľa neho o frenitídu a jej príčinou nie je vzduch, ale nedostatky v životospráve a duševné afekty⁶⁾. Posledným lekárske dielom je publikácia

Krankengeschichten und Kurarten (Prípady chorôb a druhy liečby), ktoré vydal po nemecky⁷⁾. Na titulnej strane je spis označený ako *erstes Heft*, prvý zväzok, ale ďalšie pokračovania už nevyšli. Jadrom práce je dosť nesystematicky opis rôznych prípadov chorôb, najčastejšie horúčok.

Najväčšie dielo z nemedicínskych spisov je *Ver-such einer Beschreibung des Tokayer Gebürges* (Pokus o opis Tokajského pohoria), nemecky napísaný opis vinohradníckej oblasti Tokaj a spôsobu pestovania tokajského vína⁸⁾. Práca súvisí s tým, že Fuker tiež pestoval tokajské víno a obchodoval s ním. Bola to prvá nemecky písaná monografia venovaná topografii vinohradníckej oblasti Tokaj. Vyznačuje sa typickým humorným a duchaplným štýlom. Fuker vyzdvihuje prednosti vinohradníckej oblasti Tokaj, ktoré korešpondujú s tradičnými toposmi pri opise Uhorska tej doby, úrodná pôda, jedinečné tokajské víno (*Vinum regum – rex vinorum* (Vino kráľov – kráľ vín)), pracovitosť uhorského ľudu⁹⁾. Do tejto skupiny prác patrí aj opis mesta Košíc z *Almanachu von Ungarn auf das Jahr 1778*¹⁰⁾, ktorý nie je podpísaný, ale Béla Molnár ho pripisuje Fukerovi¹¹⁾.

Obr. 1. Titulná strana Fukerovej Správy o univerzálnej preventívnej tinktúre (Maďarský národný archív)

Spis o tinktúre

Fuker žil na rozhraní raného novoveku, v ktorom vznikla chemiatria, chemická príprava liečivých prostriedkov, a novoveku, v ktorom sa z chémie ako pomocnej disciplíny medicíny stala samostatná veda¹⁾. V tom čase sa už vzdelávanie lekárnikov dostalo na univerzitnú úroveň. Na Lekárskej fakulte Trnavskej univerzity, kde Fuker študoval, sa v kurze pre lekárnikov prednášali tri predmety: botanika, lekárnická chémia, *materia medica*¹²⁾, a prednášky boli spoločné so študentami lekárstva¹³⁾. Cisársko-kráľovský mandát Márie Terézie *Generale normativum in re sanitatis* (Generálny zdravotnícky normatív) z roku 1770 nariadil, že sa lekárnici musia podrobiť aj preskúšaniu na lekárskej fakulte¹⁴⁾.

Fukerov otec vlastnil v Košiciach lekárňu, nachádzala sa na Hlavnej ulici, kde je dodnes lekárňu, a neskôr získala názov „U uhorskej koruny“¹¹⁾. Ako skúsený lekárník požadovanú skúšku vykonal Elias Fuker v roku 1777¹⁵⁾, Fridrich Jakub pokračoval vo farmaceutickej práci otca, hoci študoval medicínu a nie farmáciu, a teda predpísanú skúšku neabsolvoval. Nariadenie Generálneho normativu o povinnej skúške lekárnikov kvôli byrokracii sa len postupne dostávalo do praxe¹²⁾, a tak Fuker ešte v roku 1795 označuje lekárňu za svoju¹⁶⁾. Pravdepodobne o 2 roky predsa len skončil s lekárňou, pretože sa odsťahoval do obce Tallya vo vinohradníckej oblasti Tokaj a okrem lekárskej praxe sa venoval aj tradičnej činnosti jeho rodiny, pestovaniu tokajského vína.¹

S lekárňou súviselo Fukerovo krátkučké dielo o univerzálnej tinktúre *Nachricht von einer Universall-Präventiv-Tinktur* (Správa o univerzálnej preventívnej tinktúre)¹⁶⁾. Hoci tento spis uvádzali niektoré bibliografie, staršia nemecká (pod trocha zmeneným názvom)¹⁷⁾ ako aj novšia maďarská¹⁸⁾, modernými bádateľmi bola zabudnutá.

Toto dielo Fridricha Jakuba Fukera začal hľadať významný maďarský historik medicíny Emil Schultheisz (1923 – 2014).² Našiel ho pomocou iného významného maďarského historika medicíny Šándora Dörnyeiho (1926 – 2022), ktorému za pomoc ďakuje v svojej práci o Fukerovi³⁾. Spis sa nachádza sa v Maďarskom národnom archíve¹⁹⁾. Rok a miesto vydania nie je na titulnej stránke uvedené, ale text končí dátumom 5. marec 1795. Jeho vydavateľom bola košická tlačiareň Jána Jozefa Ellingera (1787 – 1810). Dielo je napísané po nemecky, zrejme autor myslel na širšie publikum, ale súvisí to aj s trendom v medicíne na prelome 18. a 19. storočia, kedy lekári opúšťajú latinčinu a prechádzajú do živých jazykov.

¹ V zozname obyvateľov Košíc sa Fuker nachádza ešte v roku 1796, zoznam za rok 1797 sa v mestskom archíve nenachádza, v zozname z roku 1798 už nie je uvedený ako vlastník domu (Archív mesta Košice, *Conscriptio animarum* etc. 1796, 1798).

² Prostredníctvom Lászla Magyara (1956 – 2022), svojho spolupracovníka, požiadal o pomoc aj mňa, ale ja som ho v košickej Štátnej vedeckej knižnici nenašiel. Nenašiel sa ani v Štátnom oblastnom archíve v Košiciach, kde ho hľadal kolega dr. P. Šalamon, ktorému za pomoc ďakujem.

Fuker začína teoretickou úvahou o predispozíciách k chorobám. Podľa neho sú tieto jadrom, z ktorého čoskoro vzniká samotná choroba. Neexistuje človek celkom bez predispozície k nejakej chorobe v závislosti od vrodenných daností, fyziológie človeka, veku, pohlavia, spôsobu života. Všetko, čo pôsobí na človeka zvonku, vyvoláva zmeny v ňom a „opotrebuje“ ho. Vyrovnávať to môže jedlom, nápojmi a liekmi. Napriek tomu ľudia doteraz mysleli len málo na to, ako výživou a medikáciou vyvážiť ohrozenie telesnej stránky. Liečiť všetky choroby však nie je možné, univerzálny liek je chimérou. Dokonca neexistuje ani liek, ktorý by bol už vyskúšaný liek a ktorý by bol vždy istým prostriedkom proti nejakej chorobe.

Na druhej strane možno predchádzať každej predispozícii k chorobe, t. j. neexistuje choroba, pred ktorou sa nemožno brániť prevenciou. Keďže predispozícia je len náchylnosť na chorobu a potrebuje ešte podnet, aby sa stala chorobou, Fuker vychádza z toho, že môže existovať univerzálny ochranný prostriedok a tento majú ľudia v istom zmysle v svojich rukách. Každý by mal vedieť, čo škodí jeho telu a čomu by sa mal teda vyvarovať. Nesporne najlepšia prevencia je disciplína a miera pri užívaní života, čo sa všeobecne nazýva diéta. Fuker tu má na mysli pôvodný význam gréckeho slova diéta, životospráva. Pretože sa predispozícia prejaví skôr či neskôr, prevencia, preventívny prostriedok, je viac ako diéta. Preventívny prostriedok stojí na prahu prechodu predispozície na chorobu.

Fuker ďalej prechádza do budúceho času, uvažuje totiž, že pripraví prostriedok, ktorý by bol čo možno najviac všeobecný, teda univerzálnu preventívnu tinktúru. Univerzálna znamená, že sa hodí pre každého, pre každý vek a pohlavie a proti všetkému. Nehodí sa však pre už existujúce choroby. Sľubuje, že dá vytlačiť aj inštrukciu, na čo sa tinktúra hodí, ako sa používa, v akých dávkach a všetko bude k dispozícii v jeho lekárni U uhorskej koruny.

Každému je ochotný poskytnúť vedecké vysvetlenie všetkého, o čom hovoril, najradšej znalcom odboru, ktorí by mali chuť sa na niečo spýtať alebo niečo mu vyčítať. Pokračuje rečníckymi otázkami: Prečo robiť z toho tajomstvo, arkanum? Tajomstvo z takej užitočnej veci? Tajomstvo, ktoré zo spravodlivého muža vedy učiní šarlatána? Na otázky si aj sám odpovedá a jeho obrana tvorí záver dielka. Ide vraj o vedeckú záležitosť, na ktorú by každý systematický lekár ľahko prišiel – podobne, ako by chcel každý moreplavec ľahko objaviť nový svet, keďže ho už objavil Kolumbus. Preto by sa Fuker nerád dostal do situácie, že by musel zvolať *Hos ego versiculos feci tulit alter honores* (Ja som stvoril tieto verše, slávu získal iný) (údajné slová básnika Vergília, keď zistil, že iný básnik mu ukradol verše a je za to oslavovaný)²⁰⁾.

Diskusia

V tom istom roku, ako vyšla Fukerova správa o univerzálnej tinktúre, bola publikovaná práca nemeckého le-

kára a profesora na univerzitách v Altdorfe a Erlangene Gottloba Schregera (1766 – 1825) o univerzálnych liekoch. V predslove autor píše: „Napriek odporu zdravého rozumu, napriek všetkým opatreniam medicínskej polície (FŠ: úradom verejného zdravotníctva) existujú stále ešte univerzálne prostriedky, arkána, vo veľkom množstve a stále sa ešte používajú“²¹⁾.

Fuker síce nepropagoval univerzálny liek, ale zato univerzálny preventívny prostriedok, ktorý sa hodí pre každého, pre každý vek a pohlavie a proti všetkému. V plánovanej inštrukcii mala byť informácia o indikácii, dávkovaní, nie však o zložení. To malo zostať tajomstvom, pre ktoré Fuker použil slovo arkanum. Ide o termín, ktorý sa používal v 18. a 19. storočí na označenie utajovaných výrobných procesov²²⁾. Termín je známy však aj z alchymie, mohol znamenať jednak súbor postupov, ktoré treba zachovávať v tajnosti, alebo priamo alchymistický preparát²³⁾. Fuker však relativizuje toto tajomstvo, pretože podľa neho veci znalý lekár príde na jeho zloženie. Fukerov prístup nebol ojedinelý, univerzálny prostriedok ako liek, na ktorý pacienti majú sami prísť, sa napr. vyskytuje aj v Goetheho pamätiach. Goetheho lekár dr. Metz radil pri obštipácii tajomné digestívum. Aby vzbudil a upevnil vieru v možnosť takého univerzálneho lieku, odporučil svojim pacientom isté mystické chemicko-alchymistické knihy a dal jasne najavo, že ich vlastným štúdiom človek sa môže dostať k tomu, že získa onen drahokam pre seba²⁴⁾. Z dejín medicíny sú známe aj spomínané „vonkajšie vplyvy“, ktoré vlastne predstavujú staré *sex res non naturales*, teda šesť vecí, ktoré nie sú človeku vrodené, ale ktoré boli dôležité pri ochrane zdravia. Patrí tu päť dvojíc: vzduch a okolie, jedlo a pitie, spánok a bdenie, pohyb a odpočinok, vyprázdňovanie a napĺňanie a šiesta vec – duševné stavy²⁵⁾.

Záver

Je záhadou, prečo Fuker, autor dovtedy racionálnych prác z medicíny, zrazu prešiel do pochybnej oblasti používajúc alchymistickú terminológiu, hoci on tvrdí, že je to vedecky podložené. Schultheisz to vysvetľuje zlým psychickým stavom, ba priamo vyslovil domnienku, že bol postihnutý involučnou depresiou³⁾. Nemáme však žiadny dôkaz na to a nenasvedčuje tomu ani jeho neskoršia publikačná činnosť. Jednak napísal viaceré časopisecké príspevky a k listu z Bardejovských kúpeľov z roku 1803 pripojil „radostnú báseň napísanú pri bardejovskom kyslom prameni“²⁶⁾. Do úvahy by však mohlo pripadať, že Fuker sa tu prejavil ako obchodník. Fukerov spis pripomína z dnešného hľadiska reklamnú tlač jeho lekárne U uhorskej koruny. Titul spisu mohol lákať čitateľa, no musel byť sklamaný, pretože sa o nej nedozvedel nič. Nevieme, či sa tam naozaj predávala táto univerzálna preventívna tinktúra, ale keď chcel záujemca vedieť viac, bol nútený si ju kúpiť aj s „príbalovým letákom.“

Stret záujmov: žiadny.

Literatúra

1. **Friedrich Ch., Müller-Jahncke W.-D.** Geschichte der Pharmazie II. Von der Frühen Neuzeit bis zur Gegenwart. Eschborn: Govi-Verlag 2005; 185–186, 423.
2. **Duka-Zolyomi N.** Fridrich Jakub Fuker. In: Tibenský J. (ed.) Priekopníci vedy a techniky na Slovensku. Bratislava: Obzor 1986; 337–341, poznámky s. 409.
3. **Schultheisz E.** Az orvosi kar neves promoveáltja, Fuker Frigyes Jakab. In: Schultheisz E., Magyar L. A. Orvostudományok a nagyszombati egyetemen 1769–1777. Piliscsaba: Magyar tudománytörténeti intézet 2005; 337–358, 356, 358.
4. **Fuker F. J.** Generalia medicinae. Dissertatio inauguralis. Tyrnaviae: Typis Collegii academici Societ. Jesu 1773.
5. **Fuker F. J.** De salubritate et morbis Hungariae. Lipsiae: Antonius Loewe 1777; slovenský preklad Fuker F. J. De salubritate et morbis Hungariae. O zdraví a chorobách Uhorska. Preložil František Šimon. Košice: Univerzita P. J. Šafárika 2003.
6. **Magyar L. A.** Morbus Hungaricus. Choroba, ktorá vymizla. In: Spilenberger S. Morbus Hungaricus. Uhorská choroba. A magyar betegség. Die ungarische Krankheit. Preložili Šimon F., Magyar L. A., Steger, F. Košice: Univerzita P. J. Šafárika 2018; 18–20.
7. **Fuker F. J.** Krankengeschichten. Erstes Heft. Kaschau: Franz Lederer 1800.
8. **Fuker F. J.** Versuch einer Beschreibung des Tokayer Gebürges. Wien: Trattner 1790.
9. **Blaskó K.** „Ein tiefer Blick in die Natur“. Versuch einer Beschreibung des Tokayer Gebürges von Friedrich Jakob Fuker. In: Bernád A. Z., Csire M., Seidler A. (eds.) On the Road-Zwischen Kulturen unterwegs. Wien: LIT Verlag 2009; 297–313.
10. **Fuker F. J.** Historisches Ideal der merkwürdigsten Oerter und Städte in Ungarn. In: Almanach von Ungarn auf das Jahr 1778. Wien und Pressburg: Verlag der Gesellschaft 1778; 382–387.
11. **Molnár B.** Kassa orvosi története. Košice: Wiko 1944; 50, 286.
12. **Bartunek A.** Historický vývoj farmaceutického vzdelávania vo vzťahu k územiu dnešného Slovenska od 14. storočia do roku 1918. II. časť. Dejiny – internetový časopis Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity 2017; 2: 18–19. <http://dejiny.unipo.sk/Blog%20Posts/dejiny-22017.html>
13. **Perényi F.** Gyógyszerészképzés a nagyszombati egyetemen 1770–1777. Orvostörténeti közlemények 1971; 57–59: 107.
14. Generale Normativum in Re Sanitatis. In: Linzbauer F. (ed.) Codex sanitario-medicinalis Hungariae. Tomus II. Budae: Typis Caesareo-regiae scientiarum universitatis 1852; 537.
15. **Tóthné Süli B.** Az egyetemi gyógyszerészképzés vizsgálata 1770–1852 között hazánkban (Simmelweis Orvostudományi Egyetem Gyógyszerésztudományi Kara, doktorská práca). Budapest 1987; 65. <https://www.gyogyszeresztortenet.hu/wp-content/uploads/2014/08/Az-egyetemi-gy%C3%B3gyszer%C3%A9szk%C3%A9pz%C3%A9s-vizsg%C3%A1lata-1770-1852-k%C3%B6z%C3%B6tt-haz%C3%A1nkban.pdf>
16. **Fuker F. J.** Nachricht von einer Universall-Präservativ-Tinktur. Košice: Ellinger'sche Schriften 1795.
17. **Kapser Ch. G.** Vollständiges Bücher-Lexicon enthaltend alle von 1750 bis zu Ende des Jahres 1832 in Deutschland und in den angrenzenden Ländern gedruckten Bücher. II. Leipzig: Ludwig Schumann 1834; 283.
18. Bibliographia Hungarica 1712–1860. VII. Additamenta ad opus Géza Petrik. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár 1989; 168.
19. Magyar Nemzeti Levéltár, signatúra OL P 72. 104, rsz. 649. fasc. 41–46. Csáky cs. lvt.
20. **Compareti D.** Vergil in the Middle Ages. Princeton: Princeton University Press 1997; 143.
21. **Schreger G.** Kritisches Dispensatorium der geheimen, spezifischen und universellen Heilmittel. Leipzig: Weygandsche Buchhandlung 1795.
22. Wikipédia, heslo Arkánium <https://cs.wikipedia.org/wiki/Ark%C3%A1num> (4. 2. 2023).
23. **Burnett Ch.** Arkánium. In: Priesner C., Figala K. (eds.) Lexikon alchymie a hermetických věd. Praha: Vyšehrad 1998.
24. **Goethe J. W.** Aus meinem Leben. Dichtung und Wahrheit. 8. kniha. In: Goethes Werke. Band 9, Hamburg: Wegner 1948.
25. **Garcia-Ballester L.** On the origin of the „six non natural things“ in Galen. In: Kollesch J, Nickel D. (eds.) Galen und das hellenistische Erbe. Verhandlungen des IV. Internationalen Galen-Symposiums, Stuttgart: F. Steiner Verlag 1993; 105–115.
26. **Fuker F. J.** Etwas über den verschiedenen relativen Nutzen des Bartfelder und anderer Gesundbrunnen und über ihre bestimmte Wirkung in bestimmten Krankheiten. In: Ungarische Miscellen, II, 1806, Heft 4, s. 51–59.